षष्ठः पाठः

किं तर्तुं जानाति भवान्

(तुमुन्-क्त-प्रत्ययौ विधिलिङ्लकारश्च)

विश्वविद्यालयस्य कश्चित् प्राध्यापकः विहर्तुं नावम् आरूढः। नावा जलविहारं कर्तुं तस्य प्रथमोऽयमवसरः आसीत्। बालसूर्यस्य किरणानां जलक्रीडाम्, वीचीनां नर्तनम्, अम्भसाम् अपारराशिम्, अरित्रमाध्यमेन नौकायाः अग्रेसारणम् इत्यादि दृश्यं दृष्ट्वा सः नाविकम् एवम् अपृच्छत्-

प्राध्यापकः - भो नाविक ! किं भवता कदापि गणितं पठितम् ?

नाविकः - न पठितम्।

प्राध्यापकः - किं गणितं पठितुं विद्यालयं न गतवान्।

नूनं भवतः जीवनस्य चतुर्थांशः व्यर्थतां गतः। भवता

रसायनशास्त्रं भौतिकशास्त्रं वा पठितं स्यात्।

नाविकः - ईदृशं मे भाग्यं कुतः ? यदहं भौतिक-

शास्त्रं रसायनशास्त्रं वा पठेयम्।

प्राध्यापकः - नूनं त्वया अर्धांशः जीवनस्य व्यर्थतां नीतः। वद वद त्वया आंग्लभाषा तु पठिता स्यादेव?

नाविकः - (ग्लानिम् अनुभवन्) महाशय! नाहं मात्रा पित्रा वा विद्यालयं प्रेषितः। कुतः पठेयम्?

प्राध्यापकः - तर्हि तव जीवनस्य त्रयो भागाःअपार्था जाताः। अत्रान्तरे नदे जलावर्तनं समायातम्। लहरीणां वेगेन तदा नौः अकम्पत। पश्यतोः एव तयोःनौका जलेन पूरिता जाता। नाविकः प्राध्यापकं सम्भ्रमेण अपृच्छत् - महाशय! किं भवान् तर्तुं जानाति? प्राध्यापकः नौकां जलपूरितां दृष्ट्वा भीतोऽवदत् - अहं तर्तुं न जानामि। नाविकः अवोचत्- यदि तर्तुं न जानाति, तदा भवतः सर्वं जीवनं वृथा जातम्। अहं तु बाहुभ्यां नदं तीर्त्वा पारं प्रयामि। किन्तु यदि भवान् अन्यथा न मन्यते, अहं भवन्तं स्वपृष्ठमारोप्य पारगन्तुमिच्छामि।

शब्दार्थः

विहर्तुम् = घूमने के लिए। **नावम्** = नाव पर। **आरूढः** = बैठ गया। **जलविहारम्** = जलविहार। **वीचीनाम्**= तरङ्गों का। **अम्भसाम्** = जल की। **अरित्रम्** = पतवार, डाँड़। **चतुर्थांशः** = चैथाई भाग। **व्यर्थतां गतः** = व्यर्थ चला गया। **ईदृशम्** = ऐसा। **मे** = मेरा। **कुतः** = कहाँ से। **नूनम्** = निश्चय ही।**अर्धांशः** = आधा हिस्सा। **व्यर्थतां नीतः** = व्यर्थ कर दिया। **अनुभवन्** = अनुभव करता हुआ।**प्रेषितः** = भेजा गया। **त्रयो भागाः** = तीन भाग। **अपार्थाः** = व्यर्थ। **नदे** = नदी में। **जलावर्तनम्** = भँवर। **अकम्पत** = डगमगाने लगा। **पश्यतः** = देखते-देखते। **जलेन** = जल से। **पूरिता** = भर गयी।**सम्भ्रमेण** = घबराहट के साथ। **तर्तुम्** =

तैरने के लिए। **भीतः** = डरा हुआ। **तीर्त्वा** = तैरकर।**प्रयामि** = जाता हूँ। **खलु** = निश्चय ही।
विहरतु = विहार करें। **स्वपृष्ठमारोप्य** = अपनी पीठ की सहायता से।

अभ्यासः

1. उच्चारणं कुरुत पुस्तिकायां च लिखत-

आरूढः जलावर्तनम् चतुर्थांशः

व्यर्थताम् तीर्त्वा अरित्रमाध्यमेन

2. एकपदेन उत्तरत -

(क) कः विहर्तुं नावम् आरूढः ?

(ख) नौकायाः अग्रेसारणं केन माध्यमेन भवति ?

(ग) कः ग्लानिम् अन्वभवत् ?

(घ) जलेन पूरिता का जाता ?

3. कः कथयति इति लिखत - नाविकः / प्राध्यापकः

(क) भवता कदापि गणितं पठितम् ? (ख) ईदृशं मे भाग्यं कुतः ?

(ग) त्वया अर्धांशः जीवनस्य व्यर्थतां नीतः।

(घ) अहं तर्तुं न जानामि।

(ङ) यदि तर्तं ु न जानाति, तदा भवतः सर्वं जीवनं वृथा जातम्।

4. अधोलिखितधातुभिः तुमुन्-प्रत्ययं योजयित्वा पदरचनां कुरुत -

यथा-खाद् +तुमुन् = खादितुम्।

चल् + तुमुन् =...........................

हस् + तुमुन् =...........................

क्रीड् + तुमुन्=...........................

पठ् + तुमुन् =...........................

5. अधोलिखितधातुभिः 'त्वा' (क्त्वा) प्रत्ययं योजयित्वा पदरचनां कुरुत -

यथा- पठ् + त्वा = पठित्वा।

नी + त्वा =...........................

गम् + त्वा =...........................

लिख् + त्वा =...........................

6. हिन्दीभाषायाम् अनुवादं कुरुत -

(क) किं त्वया संस्कृत-भाषा पठिता ?

(ख) जीवनस्य त्रयो भागाः अपार्थाः।

(ग) प्राध्यापकः नावम् आरूढः।

(घ) भवान् खलु जलमध्ये विहरतु।

7. संस्कृतभाषायाम् अनुवादं कुरुत -

(क) वह पढ़ने के लिए आता है।

(ख) क्या तुम सब तैरना जानते हो ?

(ग) क्या तुम प्रतिदिन खेलते हो ?

(घ) हम दोनों घूमने के लिए नदी के किनारे जाते हैं।

शिक्षण-सङ्केतः

1. पाठस्य कथानकं छात्रैः लघुसमूहेषु समयं निश्चितं कृत्वा लेखयत।

2. कर्मवाच्ये कर्मणः लिङ्गानुसारं कृदन्त-क्रियापदानां लिङ्गस्य परिवर्तनं बोधयत।

स्मरणीयम्-

गच्छति शकटे मा आरोहेः।

चलतः शकटात् मा अवरोहेः।

दुष्टैः पुरुषैः सह मा गच्छेः।

कृत्वा कर्म झटिति आगच्छेः।

सहसा विदधीत न क्रियाम्।